

A fehérjék térszerkezetének jóslása

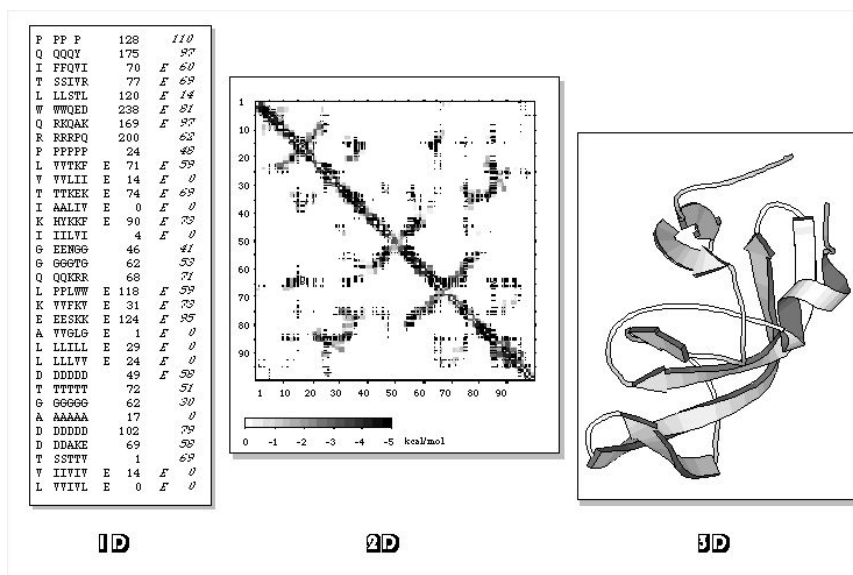
1. A probléma bonyolultsága
2. A predikció szintjei
3. 1D predikciók (másodlagos szerkezet, hozzáférhetőség, transzmembrán hélixek)
4. 2D predikciók (oldallánc–kontaktusok, szállkontaktusok)
5. 3D predikciók (homológiamodellezés, gombolyfelismerés és felfűzés, ab initio modellezés)

A probléma bonyolultsága

- Általánosságban: találjuk meg egy tetszőleges szekvencia azon konformációját, amely a szabadentalpia globális minimumát adja.
- Egyszerű modellekben kimutatható: a feladat ún. *NP–nehéz*, vagyis a megoldásához szükséges idő a (fehérje)mérettel nempolinomiális függvény szerint (hanem annál gyorsabban) növekszik. (Vagyis bizonyos mérethatár fölött nem megoldható.)
- Gyakorlatban:
 - ◆ a valódi fehérjék szekvenciái nagyon specifikusak (evolúció során kiválogatódtak);
 - ◆ a predikcióhoz felhasználhatjuk a már ismert térszerkezeteket mint tudásbázist
- A gyakorlatban tehát a probléma kezelhető.

A predikció szintjei

Jósolhatóak a fehérjeszerkezet egy–, két–, ill. háromdimenziós aspektusai:

(1D, 2D és 3D információ. A 2D a kontaktustérkép.)

- **1D**: aminosavakhoz köthető tulajdonságok, melyek 1D stringként írhatóak fel. Pl.: szekvencia, másodlagos szerkezet, oldószer általi hozzáférhetőség, hidrofobicitás
- **2D**: aminosavpárok közötti távolságok, kontaktusok
- **3D**: az összes atomi koordináta

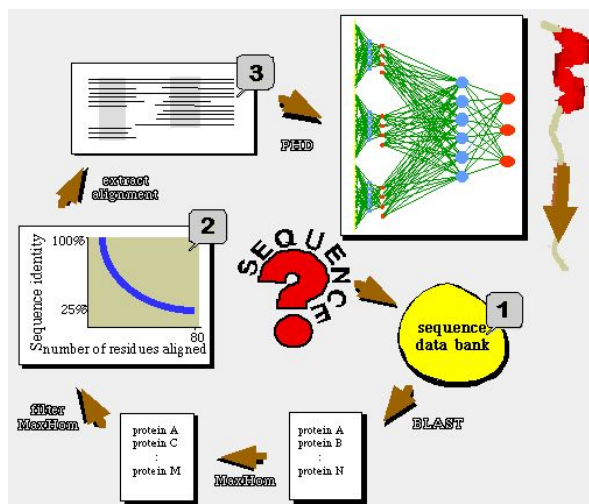
1D predikciók

Másodlagos szerkezet jóslása a szekvenciából

Módszer		Működés elve	Kb. pontosság (%)
1. generációs	Chou–Fasman (CF)	Az egyes aminosavtípusok előfordulásának valószínűsége a különböző másodlagos szerkezeti elemekben	55
	Garnier–Osguthorpe–Robson (GOR I, GOR II)		56
	Lim		57
2. generációs	Nagano	Statisztikai adatok (aminosavpárok, ill. triplettek)	61
	GOR III		62
	Ptitsyn–Finkelstein	Fizikai–kémiai tul.	61
	Qian–Sejnowski	Neuronhálózat	60
	GOR IV	Szegmensstatisztika	63
	Schneider		63
3. generációs	NSSP	Többszörös összerendezések, neuronhálózat	70
	LPAG		68
	PHD		73

- 1. és 2. generációs módszerek: pontosság <70%, béta–szerkezetre csak 28–48%, túl rövid hélixek és béta–szálak.
Miért pontatlanok? Szokásos magyarázat: mert nem veszik figyelembe a szekvenciában egymástól távol, de a térszerkezetben közel lévő aminosavak hatását a másodlagos szerkezetre.
- 3. generációs módszerek: több hasonló aminosavszekvencia *többszörös összerendezésében* rejlő információt használják fel.
Miért pontosabbak? Az egymástól a szekvenciában távol, de a térszerkezetben közel lévő aminosavak gyakran mutálódnak egyszerre (korrelált mutációk), s ez az információ a többszörös szekvenciaösszerendezésekben megvan. A többszörös összerendezés tehát impliciten a térszerkezetre vonatkozóan is tartalmaz információt, ezáltal lehet pontosabb a másodlagos szerkezet jóslása.

PHD módszer (ma a legjobb, akár 77% pontosság) [Burkhard Rost]

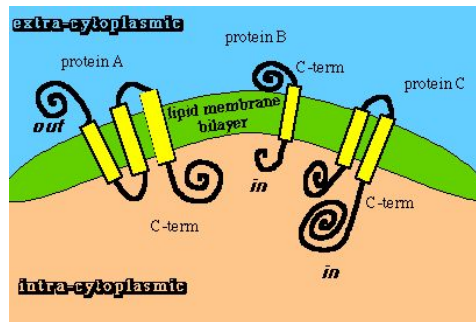

1. adatbázisból kikeressük a rokon szekvenciákat (BLAST program)
2. Elkészítjük ezek többszörös összerendezését (MaxHom program)
3. Az összerendezés szűrése, jó homológok megtartása, újból összerendezés
4. A végső összerendezés alapján mindegyik pozícióra elkészítjük az előforduló aminosavcserek profilját
5. Ez szolgál bemenetként a neuronhálózatnak

Oldószer általi hozzáférhetőség predikciója

- Felszíni vagy eltemetett az oldallánc
- Kezdetleges predikció: az oldallánc hidrofobicitása alapján --> gyenge eredmény
- Jobb predikció: evolúciós információ bevitele többszörös összerendezések útján --> 75% pontosságú jóslás (PHDacc)

Transzmembrán hélixek predikciója

Transzmembrán fehérjék topológiája

- Három állapot: bent, kint, membránban
- Több módszer; a többszörös összerendezést használók itt is eredményesek (>95% pontosság)
- Legpontosabb: rejtett Markov-modell (Tusnady G.): közel 100%

2D predikciók

Oldallánc–kontaktusok predikciója

- Az összes kontaktusból elvben felépíthető a 3D szerkezet
- Próbálkoztak kontaktusokat jóslni a következők alapján:
 - ◆ szekvenciában távoli aminosavak együtt előforduló (korrelált) mutációi
 - ◆ statisztika
 - ◆ átlagtér–potenciálok
 - ◆ neuronhálózatok
- Az eddigi eredmények nem kielégítőek

3D predikciók

CASP-ok

- CASP: Critical Assessment of Methods of Protein Structure Prediction (fehérjeszerkezet–jóslási módszerek kritikai felülvizsgálata): kétévénként megrendezett "verseny" a predikcióval foglalkozó kutatócsoportok között
- CASP1 (1994), CASP2 (1996), CASP3 (1998), CASP4 (2000).
- CAFASP1 (1998), CAFASP2 (2000): FA=Fully Automated: teljesen automatikus módszerek ellenőrzése
- Forгатókönyv:
 - ◆ Röntgenes és NMR-es csoportoktól begyűjtik azon fehérjék szekvenciáit, melyek szerkezete várhatóan rövidesen ismertté válik
 - ◆ a kutatócsoportok néhány hónap alatt ezekre predikciókat küldenek be
 - ◆ decemberben (mikor már megvanak a kísérleti szerkezetek) összeülnek és megbeszélik az eredményt; a legsikeresebb jóslók előadást tartanak; a Proteins c. folyóirat különszámot ad ki (a következő év októberé táján, tehát a CASP4 eredményeit még nem közölték).

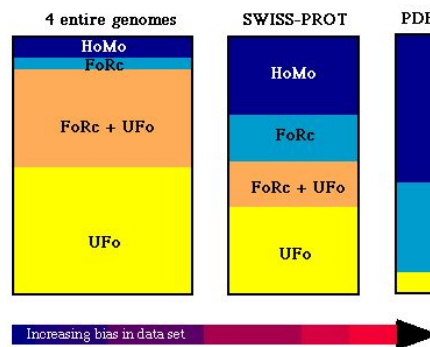
Három kategória

- **Homológiamodellezés** (komparatív modellezés): ha a szekvenciánkhoz van ismert térszerkezetű, a szekvenciánkkal számottevő szekvenciaazonosságot (> 20%) mutató homológ, akkor annak térszerkezete alapján építhetjük fel a mi szekvenciánk jóslott térszerkezetét.

- **Gombolyfelismerés** (fold recognition): alacsony szekvenciaazonosság mellett meg kell találni, van-e az ismert térszerkezetek között a szekvenciánkkal kompatibilis gomboly, s melyik az. Ha találtunk ilyen, akkor homológiamodellezéssel szerkezet is építhető.
Emlékeztető: *gomboly* alatt (az angol *fold* szó fordítása) a fehérje nagy vonalakban vett szerkezetét, a polipeptidlánc gerincének hozzávetőleges térbeli lefutását értjük. A hasonló szerkezetű fehérjék tehát azonos gombollyal rendelkeznek.
- **Ab initio predikció**: nincs számottevő szekvenciaazonosság ismert térszerkezetű fehérjével, s nincs kompatibilis gomboly sem, tehát a szekvenciánkhoz tartozó gomboly ismeretlen. A térszerkezet-predikció ilyenkor fizikai elvek felhasználásával történhet.

A predikció várható sikeressége

- A szekvencia-adatbázis gyorsabban növekszik, mint a térszerkezeti adatbázis
- Térszerkezet jobban konzerválódott, mint a szekvencia: két fehérje 30%-os szekvenciaazonossága esetén térszerkezetük nagyon hasonló. 20–30% között (szürkeleti zóna) a hasonlóság kérdésessé válik, de még 10% alatti szekvenciaazonosság esetén is előfordulhat
- Térszerkezet-jóslás legjobban használható módszerei:
 - ◆ Homológiamodellezés: ha az ismeretlen térszerkezetű fehérje szekvenciája >20–25% azonosságot mutat egy már ismert térszerkezetűvel, akkor jó közelítő modell építhető
 - ◆ "Gombolyfelismerő" (fold recognition) eljárások: az esetek egy részében kisebb szekvenciaazonosság esetén is azonosítják a "gombolyt", ezután pedig a homológiamodellezés már alkalmazható a megtalált hasonló térszerkezet felhasználásával.
- Adott szekvencia mekkora valószínűséggel modellezhető a fenti eljárásokkal? Attól függ, honnan vesszük a szekvenciát:

(HoMo: homológiamodellezés, FoRc: fold recognition [gombolyfelismerés], UFo: unknown fold [ismeretlen gomboly], UFo+FoRC: határeset)

- ◆ PDB erősen redundáns: a benne lévő szerkezetek 58%-a modellezhető lenne más ismert szerkezetek alapján
- ◆ SWISS-PROT szekvenciaadatbázis szintén torz: a benne lévő szekvenciák kb. 30%-ára lehetne homológiamodellezéssel modellt építeni
- ◆ Újonnan megszekvenált genomok fehérjéi: csak kb. 10%-ra lenne építhető homológiamodell; kb. 40% felismerhető lenne gombolyfelismeréssel, a többi 50% teljesen új szerkezet
- Szerkezeti genomika: célja, hogy a genomban kódolt fehérjék közül kiválogassa azokat a fehérjéket, amelyek szerkezetét kísérletesen (röntgen, NMR) meghatározva az összes többi fehérje homológiamodellezhetővé válik

Homológiamodellezés

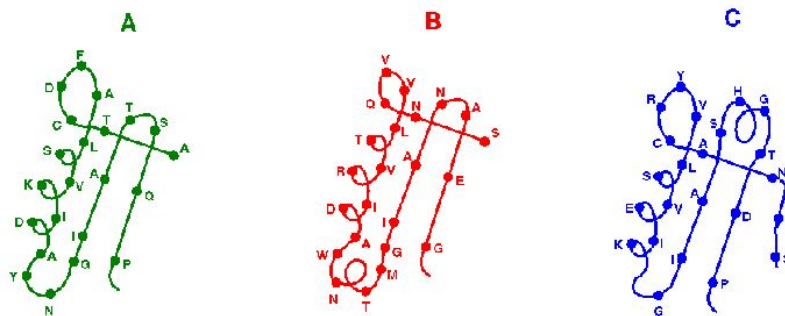
A homológiamodellek rendkívül hasznosak kísérletek tervezéséhez, hipotézisek felállításához, stb.

Hagyományos módszer: lánctöredékek összeszerelése

Kiindulás:

- **referenciafehérjék** (más néven: templátok vagy anyaszerkezetek): a modellezendő fehérje szekvenciájával jelentős azonosságot mutató fehérjék ismert szerkezetek
- **"Új" fehérje** (más néven: célfehérje): a modellezendő fehérje, melynek csak a szekvenciája ismert

Referenciafehérjék:

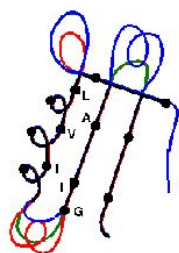
„Új” fehérje szekvenciája:

TADACFNLQLTVKIEAWDSLGIASSNP

A három fehérjét egymásra illesztjük, így kitűnik, melyek a **szerkezeti konzerválódott régiók (SCR-ek)** és a **variábilis régiók (VR-ek)**:

A három fehérje szekvenciáját a térszerkezetek fedése alapján összerendezzük, majd hozzárendezzük az új fehérje szekvenciáját:

A térszerkezetek szuperpozíciója:

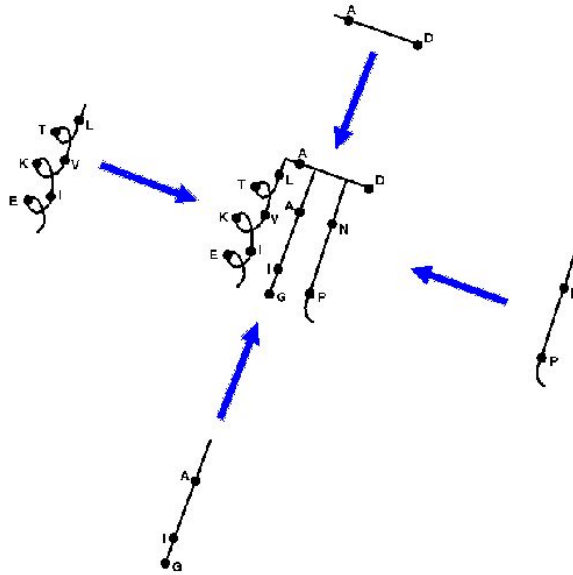

— Szerkezeti konzerválódott régiók (SCR-ek)
 } Variábilis régiók (VR-ek)

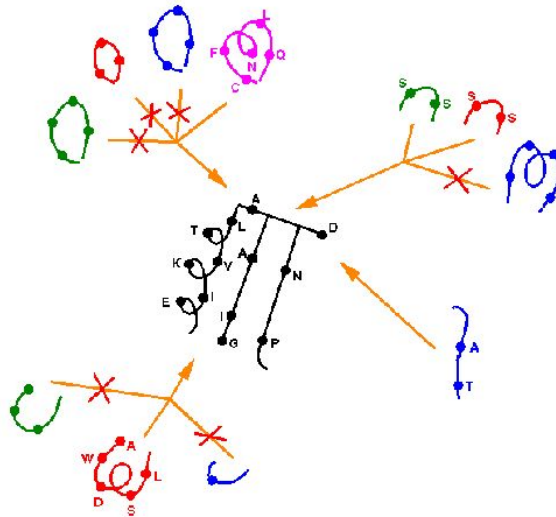
A szekvenciák összerendezése:

,A' :	ATCD-FALSVKIDAYN--GIAT--SQP
,B' :	SNQ--VVLTVRIDAWNTMGIAN--AEG
,C' :	SSNACR-YVLSVEIK-----GIASHGTDP
<hr/>	
,Új' :	TADACFNLQLTVKIEAWDSLGIAS--SNP

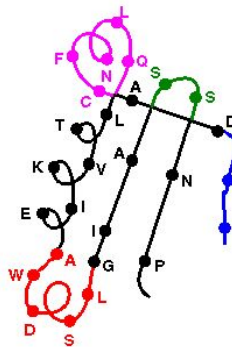
Az új fehérje felépítése: az SCR-eket bármelyik referenciafehérjéből átvehetjük:

A VR–eket egyenként megvizsgáljuk. A referenciafehérjék megfelelő VR–jei közül kiválasztjuk a legilleszkedőbbeket. Ha nincs megfelelő, akkor adatbázisban keresünk odaillő hurkot.

Így előáll a **durva modell**, mely darabokból van összeszerelve. Energiaminimalizálással finomítható.

- Oldalláncok modellezése: az oldalláncokat ki kell cserélni a célfehérjének megfelelőre. Konformációjuk beállítása: a templátfehérjékből átvenni, amennyire lehet, ill. különféle optimalizálási eljárások (pl. rotamerkonformációkkal)
- Hurkok modellezése: ha a templátfehérjék között nincs megfelelő, akkor hurokadatbázisban keresünk megfelelőt, vagy valamilyen konformációkereső eljárást alkalmazunk

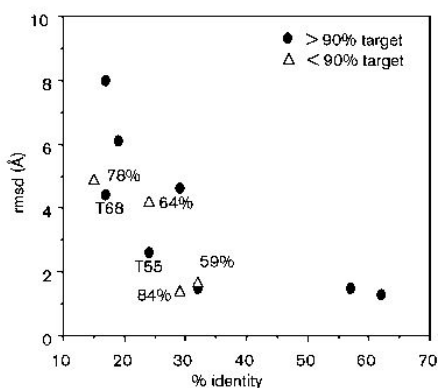
- A modell pontossága: az SCR–ek közepén a legpontosabb, a hurkokban a legpontatlanabb

A térbeli kényszerek kielégítésén alapuló módszer

- MODELLER program (Andrej Sali)
- A templátszerkezetekből térbeli kényszereket vezet le a célszerkezetre vonatkozóan (pl. atompárok távolsága, atomhármassok szöge, stb.)
- A kényszereket egy célfüggvénybe egyesíti, majd random kiinduló szerkezetből kiindulva szimulált hőkezeléssel optimalizálja
- Jó minőségű szerkezeteket állít elő, kevés sztereokémiai hiba

Homológiamodellezés a CASP3-on

- Alkalmazott módszerek: a fenti módszerek kombinációi, speciális algoritmusokkal bővítve, sok helyen emberi beavatkozással
- Sikeresség:

X: szekvenciaazonosság a templáttal, Y: rmsd a valódi szerkezettől

rmsd: root mean square deviation, két szerkezet egymástól való különbözőségének mértéke, tkp. az egymásnak megfelelő atomok közötti távolságok négyzetes közepe.

Látható: kb. 30% szekvenciaazonosság fölött igen jó modell építhető

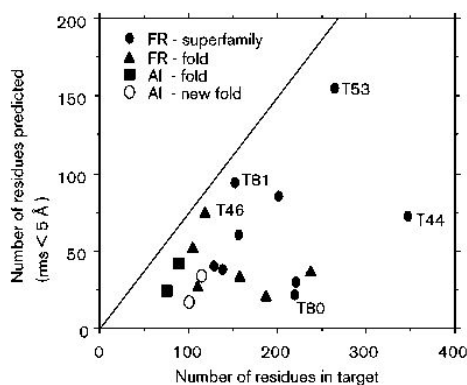
- A nagyobb, templát nélküli hurkok és az oldalláncok modellezése nem kielégítő pontosságú
- Legkritikusabb tényező: a szekvencia–szerkezet összerendezés.
 - ◆ Az összerendezést nagyon gondosan kell elkészíteni, pl. figyelembe véve a templátszerkezetekben konzerválódott H–kötéseket, kontaktusokat, stb.
 - ◆ Az elkészült modellt megvizsgálva az összerendezésen javítani lehet, s annak alapján jobb modellt építeni

Gombolyfelismerés

- Távoli homológok (<25% szekvenciaazonosság) gyakran azonos gombollyal rendelkeznek. A feladat ennek felismerése
- Két dolog kell hozzá:
 - ◆ Egy "gombolykönyvtár", ami az ismert térszerkezeteket (gombolyokat) tartalmazza valamilyen formában.
 - ◆ Egy összehasonlító módszer, amellyel meg tudjuk állapítani, hogy egy adott szekvencia mennyire illeszthető, húzható rá egy adott térszerkezetre
- A módszer: a szekvenciánkat egyenként az összes gombollyal összehasonlítjuk, hogy megtaláljuk, van-e köztük olyan, amit a szekvenciánk felvehet.
- Általános eljárás: **felfűzés** (threading): az ismeretlen szerkezetű fehérje szekvenciáját valamiképpen "fel kell fűzni" az ismert térszerkezetekre, és valamilyen potenciálfüggvénnyel értékelni kell a szekvencia és a szerkezet illeszkedését
 - ◆ Korábbi eljárások: az oldalláncok környezetét vették alapul (környezet polaritása, eltemetettségek, másodlagos szerkezet, stb.)
 - ◆ Újabb eljárások: a párpotenciálokra van a hangsúly (az ismert térszerkezetekben található aminosav–aminosav kontaktusok alapján levezetett potenciálfüggvények)

Felfűzés a CASP3-on

- A hat legeredményesebb csoport módszerei:
 - ◆ Három csoport (Jones, Sippl, Bryant) párpotenciálokra alapuló pontozófüggvényt alkalmazott, kiegészítésekkel:
 - ◆ Jones csoportja és Sippl csoportja (ProFIT program): a potenciálfüggvény az aminosavpárok szekvenciabeli és térbeli távolságától is függ; továbbá a jóslott másodlagos szerkezetet is figyelembe veszik
 - ◆ Bryant: a kontaktpotenciálokra felül az ismert térszerkezetekben talált, konzerválódott hidrofób magok ismeretére is támaszkodott
 - ◆ K. Karplus: tisztán szekvencia alapú módszer, ún. rejtett Markov-modell
 - ◆ Nishikawa, Koretke csoportjai: sokféle módszer kombinációját alkalmazták, ezek alapján konszenzus
- Eredmények:

A legjobb gombolyfelismerési predikciók. X: a fehérje hossza; Y: az 5 angströmnél kisebb rmsd-vel (a valódi szerkezettől való eltérés) prediktált aminosavak száma

- Látható: az eredmény vegyes. Néhány fehérjére jó a predikció, a többségre elég rossz, némelyikre csapnivaló
- A felfűzési módszerek egyelőre nem kielégítőek (egyetlen módszer sem képes az esetek >40%-ában helyes eredményt adni)

Távoli homológiák felismerése

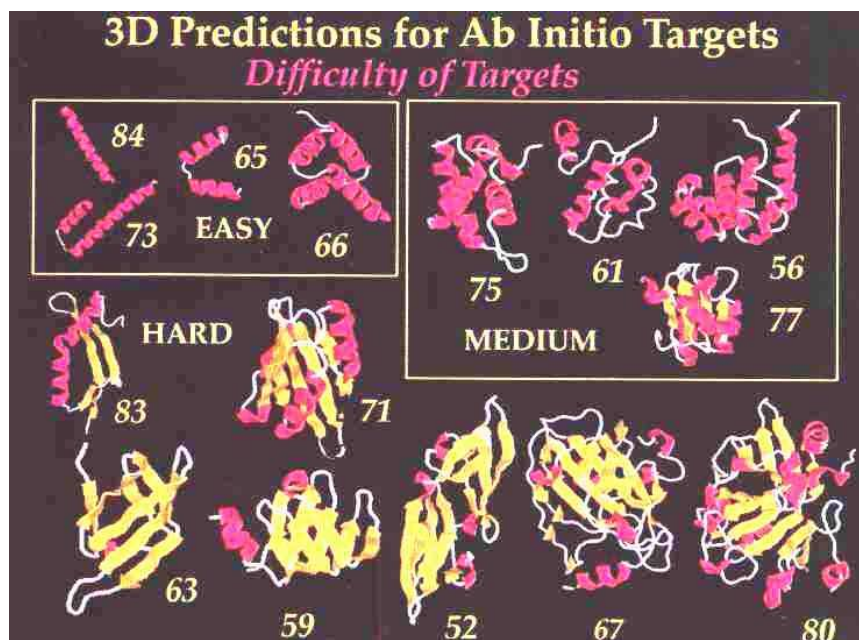
Ha szekvenciahasonlóság alapján a szekvenciánkhoz nem találunk ismert térszerkezetű homológot, akkor segíthet egy olyan módszer, amely távoli homológokat is megtalál, s ezek között lehet egy olyan, ismert térszerkezetű homológ, amelyet fel tudunk használni a térszerkezet-jósláshoz. A gombolyfelismerés is tkp. távoli homológiát detektál (felismeri a rokonságot két fehérje között az alacsony szekvenciabeli hasonlóság ellenére).

- A probléma másik megközelítése: tisztán a szekvenciák alapján dolgozunk
- **PSI-BLAST** program (Position Specific Iterated Basic Local Alignment Search Tool): a BLAST összerendezés-kereső program kiterjesztése:
 - ◆ Előbb egy hagyományos BLAST kereséssel kigyűjti egy szekvencia homológjait, ezekből többszörös összerendezést készít
 - ◆ A többszörös összerendezésből elkészít egy szekvenciaprofilit
 - ◆ A szekvenciaprofillel újból keresést végez a szekvenciaadattábazison
 - ◆ Ezáltal távolabbi homológokat is megtalál
- A PSI-BLAST a felfűzési módszerekkel összemérhető hatásfokkal találja meg a távoli homológokat, így a gombolyfelismerés versenytársa lehet.

Ab initio térszerkezetjóslás

CASP3

A célszerkezetek:

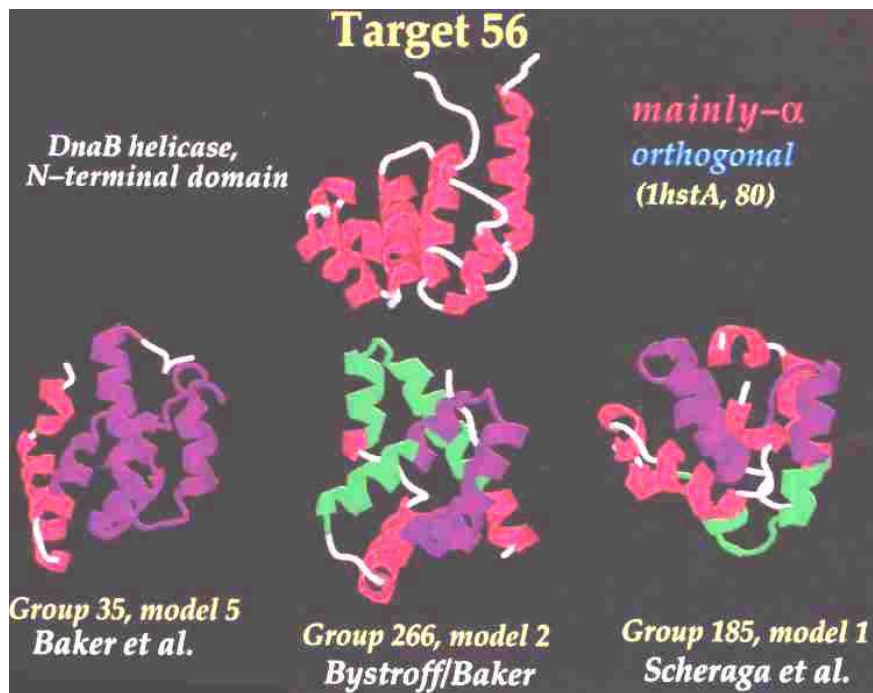
Az alkalmazott módszerek

Nincs standard eljárás. Sokféle, egyedi módszer:

- **Skolnick** és mtsai: többszörös szekvencaösszerendezésekből kényszerfeltételeket vezettek le a másodlagos és harmadlagos szerkezetre [kontaktusok] nézve. Ezután rácsmodellként szimulálták a fehérje felgombolyodását; 1000 szimuláció közül a legalacsonyabb energiát eredményezőt tekintették végleges modellnek
- **Scheraga** és mtsai: "egyesített-atom" modellben (csak alfa-szénatomok) konformációkeresés, majd "összes-atom" modellben finomítás
- **Osguthorpe**: egyszerűsített fehérjemodell, molekuladinamikai szimulált hőkezelés
- **Levitt** és mtsai: tetraédes rácsmodellként generálták az összes lehetséges konformációt, majd a legalacsonyabb energiájúakat alapul véve, másodlagosszerkezet-jóslást is felhasználva, áttértek "összes-atom" modellekre, ezeket egy komplex pontozófüggvénnyel értékelték
- **Mosberg** és mtsai: másodlagosszerkezet-jóslás után manuálisan illesztették össze a másodlagos szerkezet elemeit, hogy eltemetődjenek a hidrofób felszínnek
- **Baker** és mtsai: 3–9 aminosav hosszúságú fragmentumokra kerestek modelleket az ismert szerkezetek adatbázisában, majd ezeket összeillesztették, egy energiafüggvénnyel értékelték, majd a szemre legjobban kinéző mellett döntöttek

Eredmények

- Több csoportnak sikerült >30 aminosavas fragmentumokat jó közelítéssel jóslni (< 4 angström rmsd)
- Az alfa és az alfa-béta típusú fehérjék architektúráját többnyire jól megközelítették

- A tudás alapú (ismert szerkezetek adatbázisára támaszkodó) módszerek jobban teljesítettek, mint a fizikai alapú módszerek
- Egészében véve komoly előrelépés van a CASP2-höz képest

CAFASP1

- Teljesen automatikus gombolyfelismerési módszerek tesztje
- Eredmény: jóval gyengébben működnek, mint emberi beavatkozással

További kilátások

- CASP4: már lezajlott, de még nem közölték az eredményeket.
- Nagyobb szabású predikciós projektek kezdődtek a szerkezeti genomikai programok kapcsán
- Már van MODBASE modelladatbázis, mely folyamatosan bővül. A kísérletes szerkezetek meghatározásával párhuzamosan ellenőrizhetők a modellek